

ВІДЧУТТЯ МІСЦЯ ЯК ЧИННИК СТІЙКОСТІ ГРОМАДИ МІСТА (ДОСЛІДЖЕННЯ НА ПРИКЛАДІ МІСТА СЛАВУТИЧ, УКРАЇНА)

¹Олена КОНОНЕНКО, ²Олена ДРОНОВА

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна; Берлінський університет імені Гумбольдтів, Німеччина
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
¹oukononenko@knu.ua, ²olena.dronova@knu.ua

Анотація:

Значення питання відчуття місця обумовлене важливістю формування стійкості громади для вирішення актуальних ситуаційних і стратегічних завдань щодо згуртованості жителів перед викликами природного, соціального чи військового характеру. Відчуття місця в масштабі колективного сприйняття громади вимагає звернення до унікальних та важливих для жителів властивостей місцевості, певного автентичного духу та характеру місця, що піддається когнітивному, поведінковому та емоційному вимірам відносин між людьми та місцями. Метою даного дослідження є розкриття ролі відчуття місця у формуванні згуртованої стійкої громади на прикладі міста Славутич, що не раз поставала перед лицем викликів різного генезису та демонструвала високий рівень єдності та місцевого патріотизму на основі пережитих досвідів. Останній виклик громада Славутича пережила під час блокади і тимчасової окупації у березні 2022 року, коли в результаті мирного мітингу, самоорганізації мешканців та мовчазного опору працівників ЧАЕС місто позбавилося російських загарбників і така реактивна партисипація призвела до активного переосмислення місцевих сенсів і контекстів відчуття місця. На прикладі Славутича продемонстровано, як дві групи факторів відчуття місця (фізичні характеристики та когнітивні/перцепційні фактори) визначають інфраструктурний, економічний, екологічний, інституційний, соціальний та компетентнісний виміри стійкості громади. Спираючись на результати багаторічного дослідження міста з використанням методів спостереження, опитування, глибинних інтерв'ю та експертного аналізу стаття підкреслює, що згуртованість громади в умовах мирного часу та під час викликів військового часу проявляється по-різному: в обох випадках однак ґрунтуючись на сильному відчутті місця, солідарності та встановленні неофіційних соціальних зв'язків. Чітко розуміючи унікальність і виключність Славутича як ідеального міста-супутника атомної електростанції, наймолодшого і комфортного міста в Україні, ми вважаємо, що гуртування під час війни є типовим явищем загальнонаціонального масштабу для всіх українських громад.

Ключові слова: відчуття місця, стійкість, згуртованість, громада, Славутич, Україна.

SENSE OF PLACE AS A FACTOR OF THE URBAN COMMUNITY RESILIENCE (THE CASE STUDY OF THE SLAVUTYCH CITY, UKRAINE)

¹Olena KONONENKO, ²Olena DRONOVA

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine; Humboldt University of Berlin, Germany
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
¹oukononenko@knu.ua, ²olena.dronova@knu.ua

Abstract:

The importance of the sense of place issue lies in its ability to enhance the community's resilience in addressing current situational and strategic tasks related to the cohesion of residents in the face of natural, social, or military challenges. To achieve a sense of place on a collective level, it is necessary to appeal to the unique and important characteristics of a place for its residents. This includes an authentic spirit and character of place that can influence the cognitive, behavioral, and emotional dimensions of the relationship between people and places. The research goal is to investigate the influence of a sense of place on the development of a cohesive and resilient community, using the city of Slavutyich as an example. Despite facing various challenges, the city has consistently demonstrated a strong sense of unity and local patriotism based on past experiences. The community of Slavutyich experienced the most recent challenge during the blockade and temporary occupation in March 2022, when the city was able to drive out the russian invaders as a result of a peaceful rally, self-organization of residents, and silent resistance by Chernobyl nuclear power plant workers. This reactive participation led to an active rethinking of local meanings and contexts of sense of place. Using the example of Slavutyich city, we demonstrate how two groups of factors of a sense of place (physical features and cognitive and perceptual factors) determine the infrastructural, economic, ecological, institutional, social and competence dimensions of community resilience. Based on the results of a long-term study of the city using methods of observation, surveys, in-depth interviews, and expert analysis, the article emphasizes that community cohesion manifests itself differently in peacetime and during wartime challenges. However, in both cases, it is based on a strong sense of place, solidarity, and the establishment of informal social networks. Clearly understanding the uniqueness and exclusivity of Slavutyich as an ideal satellite city of a nuclear power plant, the youngest and most comfortable city in Ukraine, we believe that community cohesion during the war is a typical phenomenon of national scale for all Ukrainian communities.

Key words: sense of place, resilience, cohesion, community, Slavutyich, Ukraine.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2024.91.41-51>

UDC: 911.3

Вступ.

Відчуття місця (*Sense of place*) відображає зв'язок людини з навколишнім світом: природними чи антропогенними ландшафтами, включаючи певні соціальні зв'язки, пам'ятні і сакральні місця, природні об'єкти тощо. Місце (*place*) як одна з базових географічних категорій, ще з 70-х років 20 ст. розглядалась в контексті його важливості для повсякденного життя людини Едвардом Рельфом (1976), Анне Батімер (1976) та ін. Вони розглядали місце не як порожнечу, певний контейнер, а як сукупність особистого досвіду людей, пов'язаних з ним. На відміну від архітекторів, психологів, економістів, як зазначає Рельф у більш пізній праці (Relph, 1997), географи вивчають відчуття місця найбільш широко, не зводячи його до позитивних емоцій прив'язаності індивіда до певної місцевості, що, наприклад, дозволяє спиратись на це поняття при розробці архітектурних і містобудівних рішень (Manzo & Perkins, 2006). Пов'язаність з місцевістю проживання несе в собі часто загрози, ризики, негативний досвід минулого. Тому відчуття місця має багато аспектів і вимірів, в тому числі політичний (Manzo, 2003).

Интерес до того, як формується відчуття місця обумовлений важливістю єдності громади для вирішення актуальних практичних питань щодо співпраці жителів у випадку викликів природного, соціального чи військового характеру (Manzo, 2023). Відчуття місця може бути не лише індивідуальним, але і колективним, коли сильне відчуття місця формує сильну громаду (Manzo & Perkins, 2006; Ellery & Ellery, 2019). Залучення мешканців до прийняття рішень на місцевому рівні у формі партисипативного міського планування є загальноприйнятою практикою при різних змінах: наприклад при плануванні зелених зон та розвитку публічних просторів (Mezentsev, et al., 2020), регенерації міст (Malchykova et al., 2021), чи при застосуванні підходів інтегрованого міського розвитку (Dronova et al., 2021). В умовах цифровізації соціального життя, міграції, в тому числі маятникової, громадотворення не є простим процесом, особливо в містах. Нерідко відбувається ерозія солідарності і агентності громад через централізацію влади, глобалізацію та лібералізацію економіки (Bhattacharyya, 1995). У науковій літературі, наприклад (Bradshaw, 2008), сформована певна думка, що традиційні громади вже не існують або являють собою нове утворення, не прив'язане до конкретної території. Ми виходимо з того, що громади міст, сіл та селищ як самоорганізовані групи жителів населених пунктів з сильним відчуттям місця не втратили актуальності. В той же час, цілком погоджуємось з Лінн Манзо щодо того, що відчуття місця постійно змінюється та наповнюється новими сенсами, що лише посилює увагу до дослідження цього феномену як науковцями, так і міськими планувальниками (Manzo, 2023). В Україні актуальність партисипативного планування визначена тим, що воно є важливою складовою реформи децентралізації (Dovzhenko, 2020).

Метою цієї статті є розкрити роль відчуття місця у формуванні згуртованої стійкої громади міста. Автори детально розглядають приклад громади міста Славутич, що мала нагоду не раз продемонструвати високий рівень єдності та місцевого патріотизму на основі пережитих досвідів та відчуття місця. Ми намагаємось встановити зв'язок між відчуттям місця та стійкістю міської громади до викликів і загроз. Розуміючи унікальність і виключність Славутича як ідеального атомограда (Brunner, 2020), наймолодшого монофункціонального міста в Україні, ми вважаємо, що гуртування громади під час війни є типовим явищем загальнонаціонального масштабу, що має досліджуватись суспільними географами. Спираючись на результати багаторічного дослідження міста з використанням методів спостереження, опитування, глибинних інтерв'ю та експертного аналізу ми продемонструємо, що згуртованість громади в умовах мирного часу та під час викликів військового часу проявляється по-різному: в обох випадках однак ґрунтуючись на сильному відчутті місця, солідарності та встановленні неофіційних соціальних зв'язків.

Теоретико-методологічні основи дослідження.

Відчуття місця прийнято розглядати як відношення і взаємодію окремого індивіда зі світом в цілому та місцем, простором його життєдіяльності (Relph, 1976, 1997; Manzo, 2003), але також як взаємовідносини групи людей (громади) по відношенню до певної місцевості (Hummon, 1992; Ellery & Ellery, 2019). Перший підхід виходить з тези, що індивідуальний досвід спирається на знання місцевості, сформовані звички поведінки і врешті – емоційний зв'язок людини з навколишнім світом (Hashemnezhad, 2013). Відповідно, є три виміри відносин між людьми та місцями: когнітивний, поведінковий та емоційний. Когнітивний полегшує орієнтування на місцевості, пошук локацій, маршрутів, розуміння місця. Поведінковий сприяє формуванню щоденних практик, що відбуваються у просторі і підпорядковуються суспільним нормам і правилам. Цей аспект характеризується певним рівнем вкоріненості, належності та комфорту проживання. Його також характеризують за допомогою поняття залежності від місця (*place dependence*), тобто ступеня відповідності конкретної території поведінковим потребам людини (Jorgensen, 2006). Наприклад, жителі окремих віддалених районів з розвиненою інфраструктурою, великою кількістю зелених зон можуть відчувати затишок і комфорт від умов свого проживання більшою мірою, ніж мешканці престижніших, центральних районів міста (Dronova, et al., 2022). Емоційний вимір виникає коли місце пов'язується з певними подіями, об'єктами чи людьми. Емоційна складова важлива при виникненні явища прив'язаності до місця (*place attachment*) і, на відміну від укоріненості та залежності від місця, вона може бути також з негативним вектором впливу. Саме тому люди часто повертаються до зруйнованих

територій після катастроф і війн (Zheng, 2019). Комфортність проживання у посткризових містах суттєво знижується, але емоційна прив'язаність до місця залишається і іноді навіть зростає.

Взаємодія людини з навколишнім світом, що відображається у відчутті місця, відбувається на різних рівнях. Відправною точкою є дім, де формується онтологічна безпека, встановлюється контроль над життям (Douglas, 1991). Слід при цьому відрізнити *притулок (shelter)*, який є базовою потребою, *житло (house)* як місце проживання відповідно до соціального статусу та державної чи муніципальної політики і власне *дім (home)*, якого людина потребує як місця максимального комфорту, захищеності та спокою, з яким встановлюється стійкий емоційний зв'язок (Pohl et al., 2020). Тобто, факт проживання не завжди вказує на емоційне наповнення місця. Людина може проживати в будинку чи квартирі, не відчуваючи прив'язаності до місця або відчуваючи постійний дискомфорт, приниження, дискримінацію (Lewicka, 2010). І навпаки – сильний емоційний зв'язок може бути з місцем роботи, відпочинку, зустрічей, волонтерства тощо. Таким чином, через суб'єктивний досвід місця набувають певного емоційного забарвлення та різного ступеня інтенсивності.

Відчуття місця в масштабі колективного сприйняття громади вимагає звернення до унікальних та важливих для жителів властивостей місцевості, певного автентичного духу, характеру місця (*genius loci*) (Norberg-Schulz, 1979). Наявність індивідуальних симпатій до місця не означає сильне відчуття місця на рівні громади і, відповідно, сильної громади. Громади можуть не мати географічних меж і, більше того, вони за думкою К. Бредшоу, в сучасному світі повинні бути звільнені від місця проживання як обов'язкової умови їх існування (Bradshaw, 2008). Громада передбачає членство, вплив, інтеграцію і задоволення потреб та спільні емоційні зв'язки (Smith, 2011). Сучасна соціологія розглядає громади як співтовариства, що реалізуються у вигляді повсякденних міських практик; за їх допомогою у людей з'являються спільні види досвіду і спільні символи (Blokland, 2017). Таким чином, об'єднує не стільки місце як таке, але спільні дії, ритуали, в яких беруть участь місцеві жителі. Для українських міст часто такими спільними діями є рух за захист історичної спадщини міст (Dutchak & Ishchenko, 2011), практики партисипативної участі при міському плануванні (Malchykova, et al., 2021), партисипативні бюджети (Pysarenko, 2016). При цьому дослідники вважають, що участь місцевих жителів у житті українських міст залишається обмеженою (Mezentsev, et al., 2020). Громади, що ґрунтуються на місці (*place based community*) переосмислюються через глобальні виклики (Bhattacharya, 1995) та перехід до менш особистісних зв'язків з сусідами і місцевим співтовариством у індустріальну по постіндустріальну еру (Maida, 2007), залишаючись однак при цьому актуальними і виконуючи важливі функції. В умовах загроз та непевності місцям можуть надаватись нові сенси і символічний зміст, що допомагає громадам

долати виклики. Це приводить до думки, що значення місця є динамічною категорією і, відповідно відчуття місця – це «множина інтерпретацій місць, значень і цінностей, які постійно формулюються та обговорюються між групами людей у нестабільному ландшафті влади» (Manzo, 2023; 37).

Актуалізація єдності міських громад, що проявилась під час серйозних викликів, таких як кліматичні зміни, тероризм, пандемії, війни інші конфлікти здійснена у низці публікацій (Norris et al., 2008; Barrios, 2011; Walters, 2015). Як показує досвід протидії цим та іншим загрозам, саме рівень згуртованості місцевих громад може забезпечити їх стійкість (*resilience*) (Lewicka, 2010). Ми розуміємо стійкість як здатність будь якої системи долати виклики і загрози, продовжуючи при цьому виконувати основну функцію та мінімізуючи соціальні негаразди. В пошуках моделі стійкості міських громад до загроз було апробовано багато змінних, серед яких завжди враховувались міцні соціальні зв'язки в громаді (Cutter et al., 2008; Davis, & Izadkhah, 2006). До сильних сторін громади, які сприяють збільшенню її стійкості та адаптаційних можливостей відносяться знання та навички, вміння вчитись та вдосконалювати адаптаційні механізми, розвиненість соціальних мереж та соціального капіталу, різноманітність та інноваційність місцевої економіки, лідерство та місцевий активізм, здатність до самоорганізації (Berkes & Ross, 2013). Дослідженням формування соціальних передумов стійкості громад, а саме питаннями участі жителів у прийнятті рішень, потенціалу згуртованості громади, підняття рівня свідомості мешканців переймалися Adger (2000), Townshend et al. (2016) та інші.

Як правило, стійкість громади оцінюється по відношенню до широкого спектру ризиків і загроз (загальна стійкість), хоча стосовно конкретного джерела небезпеки вона може бути суттєво вищою, чи нижчою. Наприклад, громади, розташовані в заплавах річок є більш стійкими до повеней і паводків (Walters, 2015). Розрізняють два важливі види стійкості: набута і адаптивна. Набута стійкість забезпечує функціонування системи у поза-кризовий період, адаптивна ж забезпечує гнучкість під час аварії, катастрофи, терористичного акту тощо (Cutter et al., 2008). У першому випадку перед соціальною системою стоїть ціль зберігання основної функції з мінімальними змінами і відхиленнями, покладаючись при цьому на інститути, механізми стратегічного планування, усталені соціальні структури. Під час кризи стійкість означає можливість швидко змінюватись, наприклад, коли одна підсистема швидко адаптується до раптових змін в іншій (Norris et al., 2008). У такому випадку немає єдиного бажаного стану окремих підсистем, але існує сукупність можливих станів, які забезпечують збереження та функціонування системи в цілому. Саме цю властивість може забезпечити об'єднана громада через соціальні зв'язки, соціальний капітал чи активізм окремих громадян. Важливою відмінністю поняття стійкості (*resilience*) від інших близьких по змісту категорій, таких як опірність (*resistance*),

збалансованість (*sustainability*) є те, що стійка громада змінюється після кризи, покращуючи свої адаптаційні можливості, переосмислюючи себе та наповнюючи новими сенсами місця свого проживання (Manzo, 2023; Melnychuk & Gnatiuk 2019).

Методика дослідження. Географічні дослідження привносять у вивчення зазначеного питання свої ідеї, свій методичний арсенал і власні алгоритми (Mendoza & Morén-Alegret 2013, Marvel & Simm, 2016). Географи споконвіку розмірковували про відчуття місця як про власне професійне вміння, розвивали це поняття як навик протягом всієї історії існування дисципліни. Надаючи більш широкий і не настільки ідеалістичний погляд на відчуття місця, як інші науки, географія формує навик критичного спостереження за місцями і визнання того, що зовнішні прояви можуть виявити як спільні культурні традиції, так і приховати несправедливість пов'язану з виштовхуванням тих, хто, як вважається, не належить до цього місця. Саме географи підкреслюють, що у процесі суспільного формування відчуття місця можуть відбуватися процеси джентрифікації і вимушене переселення груп людей в ім'я оновлення чи реновації окремих районів (Lees et al., 2013). І саме географічні дослідження висвітлюють той факт, що однією з найчастіших військових стратегій є руйнування територій з метою підірвати волю народу, що є досить жорстоким і спотвореним свідченням важливості поняття відчуття місця (Relph, 1997).

Поняття «відчуття місця» бере свій початок в феноменологічній географії (Relph, 1976, 1997), що вплинуло на вибір методів і методик його дослідження. Почуття місця є багатовимірним, суб'єктивним і не чітко визначеним конструктом. Не маючи можливості дослідити відчуття місця «зсередини», дослідники вдаються до описових методів, намагаючись якомога точніше відобразити взаємодію людини з навколишнім середовищем, розглядаючи систему «людина-навколишнє середовище» як єдине, неподільне утворення (Lalli, 1992). Феноменологічний підхід називають суб'єктивним (Hashemnezhad, 2013), оскільки він передбачає вивчення зв'язків людини з місцем на основі індивідуального досвіду та повсякденних практик. Ступінь та специфічні риси прив'язаності людини до місця можуть бути виявлені у різний спосіб: під час ментального картографування (Kononenko & Gnatiuk, 2022), глибоких інтерв'ю (Lewicka, 2010), прогулянки містом (Denysuk, 2020), шляхом поєднання опитування, фокус-груп, особистого спостереження, аналізу стратегій, планів, звітів та ін. відкритих джерел інформації (Manzo, 2003; Raco & Flint, 2001). Позитивістський підхід передбачає використання кількісних методів дослідження, перш за все опитувань, анкетувань або емоційного картографування (MacKian, 2004). Залучення великої кількості респондентів може бути корисним при вивченні окремих аспектів відчуття місця, наприклад, залежності від місця, комфортності проживання (Jorgensen & Stedman, 2006), в той час як комплексна оцінка ставить високі вимоги до форми проведення дослідження, якості і глибини

запитань респондентам та інтерпретації отриманих результатів.

Дослідження відчуття місця в громаді Славутича проводилось впродовж декількох років. У 2019 році, вивчаючи стійкість міста-атомограда перед викликом закриття ЧАЕС, нами було проведено онлайн опитування, зустрічі з місцевими активістами та жителями, аналіз стратегічного плану, програм розвитку міста, офіційна статистична інформація. Самоорганізація і партисипація членів місцевої громади були визначені як чинник стійкості міста (Vgunn, 2020). Другий етап дослідження був проведений у 2023 році через рік після блокади і часткової окупації міста російською армією у березні 2022 року. Цей польовий етап включав в себе проведення напівструктурованих глибоких інтерв'ю з представниками різних цільових груп городян та відтворення подій періоду блокади на основі відкритих джерел (документальна зйомка, матеріали, розміщені в соціальних мережах, контент-аналіз ЗМІ). У фокусі уваги під час проведення інтерв'ю були: 1) представники місцевої влади, а саме заступник мера, працівники Агентства регіонального розвитку міської ради (4 інтерв'ю); 2) жителі міста, в тому числі нинішні і колишні працівники ЧАЕС (5 інтерв'ю); 3) новоприбулі, що проживають в місті від декількох місяців до кількох років (4 інтерв'ю). Спостереження та інтерв'ю були проведені під час відвідання міста у травні 2023 року, а також онлайн у червні 2023 р.

Результати дослідження

Географічні та соціально-економічні винятковості міста Славутич. Славутич – місто, побудоване для працівників ЧАЕС після найбільшої техногенної катастрофи 1986 року. З точки зору соціально-економічного розвитку та громадотворення, місто має унікальні риси, що відрізняють його від інших українських міст: чинники та історія спорудження, анклавне географічне положення, чітка планувальна структура міста та монофункціональність містоутворювальної системи.

Місто було зведене протягом двох років (1986-1988) за спільних зусиль архітекторів та будівельників 8-ми республік колишнього Радянського Союзу з метою надання житла працівникам ЧАЕС та членам їх родин після Чорнобильської катастрофи. Славутич розташований на віддаленні від великих міст всередині лісового масиву (рис. 1а). Відстань від Києва становить 188 км, від Чернігова – 56 км. Транспортне положення міста не є вигідним, оскільки найкраще воно сполучається не з адміністративним центром, яким є Київ, а з Черніговом, що спричинило входження Славутича в Чернігівську міську агломерацію, незважаючи на належність до Київської області. Розташування поблизу кордону з Білоруссю, через яку пролягав шлях на станцію до повномасштабного вторгнення, та відсутність нині прямого сполучення з Чорнобильською АЕС, ускладнюють життєзабезпечення міста, а також повсякденне життя славутичан. Як наслідок, місцеві жителі не часто виїжджають за межі Славутича, намагаючись задовольняти свої основні потреби в

місті. Географічні межі громади не є розмитими як це, як правило, буває у великих містах.

Планування міста відзначається збалансованістю і раціональністю. У Славутичі реалізована ідея екологічного, компактного, комфортного міста з великою кількістю зелених зон, публічних просторів, розвиненою інфраструктурою. Оскільки місто було побудовано на вільній ділянці, під час його проектування та будівництва були використані актуальні на кінець ХХ століття інженерно-будівельні технології та архітектурні ідеї. При тому, що місто є цілісним архітектурним ансамблем, житлові квартали спроектовані та побудовані в стилістиці різних республік колишнього СРСР, що привнесло в архітектуру модернізму колорит Балтійського та Кавказького регіонів та стало частиною історії найбільш молодого українського міста (рис. 1в). Житлові квартали знаходяться у пішохідній доступності від головного публічного простору міста – Центральної площі, місця збору жителів під час найбільш важливих подій (рис. 1б).

Чорнобильська атомна електростанція, що розташована за 50 км від Славутича, на іншому березі Дніпра, була і залишається основним роботодавцем в місті, осередком формування міської громади. У перші роки після будівництва, ЧАЕС утримувала

місто, його інфраструктуру. Житлово-комунальна сфера, освітнє, медичне, торгівельно-побутове забезпечення були частиною єдиного господарського комплексу ЧАЕС. Всі жителі тим чи іншим чином пов'язані зі станцією: вони, їх родичі і друзі працюють/працювали на станції. З ЧАЕС пов'язані найбільш пам'ятні і трагічні події в історії міста – 26 квітня – річниця аварії на ЧАЕС та 14 грудня – День вшанування учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Особливим днем і провідним викликом для славутичан став день 15 грудня 2000 р. – день закриття Чорнобильської АЕС, що з початку створення міста формувало його містоутворювальну базу.

Більшість нинішніх жителів Славутича народились в місті або переїхали до нього в період 1988-1990 рр. з Прип'яті і Чорнобиля, а також з інших міст України та республік колишнього СРСР. З початку заселення міста його населення було багатонаціональне та багатоконфесійне. У 1989 році в місті проживало 11,4 тис. осіб, в тому числі росіян – 45,8%, 44,3% українців. Не зважаючи на постійний міграційний відтік населення, в місті до початку повномасштабної війни була стабільна чисельність населення. Цьому сприяла вікова структура населення з вищим, ніж в середньому по Україні природним

а) Панорама міста

б) Центральна площа міста

в) Внутрішній двір у Талліннському кварталі

г) Пішохідна зона з велодоріжкою

Рис. 1. Фото міста Славутич (а: <https://travels.in.ua/uk-UA/locality/23724/slavutyach-city>; б-г – фото авторів)

приростом, а також постійний заміщаючий притік населення з навколишніх сіл та Чернігова.

Архітектурний ансамбль сучасного Славутича мало змінився з часів його побудови: нове житло добудовувалось ще в кінці 1990-х на початку 2000-х років, але розміри міста, кількість кварталів, їх планування залишились незмінними. Комерціалізація міського простору є мінімальною, порівняно з іншими українськими містами: в місті працює ресторан, декілька кафе, супермаркетів та крамниць. Існує певний дисбаланс в сфері послуг: послуги, що надаються комунальними підприємствами відзначаються високою якістю і різноманітністю, для чого створена необхідна інфраструктура, а комерційні послуги (торгівельно-ресторанний бізнес, готелі, сфера розваг тощо) майже не отримали розвитку. Зміни у публічних просторах міста торкнулись Центрального парку, який був реконструйований у 2020 р.. В Славутичі після закриття ЧАЕС було засновано декілька нових підприємств, включаючи бізнес-парк «Славутич», ВП НАЕК Енергоатом «Атомремонтсєвіс», «Політара», ТПФ «Влад» та ін. Місто активно розвиває альтернативну енергетику, включаючи біо- та сонячні енергетичні потужності. Таким чином, трансформація фізичного середовища міста спрямована на диверсифікацію його функцій, але ці зміни в меншій мірі торкаються середовища проживання жителів. Реалізовані в Славутичі архітектурні і планувальні ідеї залишаються актуальними, продовжуючи впливати на комфортність проживання в місті.

Особливості сприйняття Славутича місцевими жителями в контексті відчуття місця.

Чинником відчуття місця у найбільш молодому місті країни спочатку була синхронізація життя місцевих жителів з роботою ЧАЕС. На станції у 2000 році було зайнято 13,2 тис. осіб, тобто кожне домогосподарство напряму залежало від її роботи. Там відбувалось спілкування, обмін новинами, пошук однопумців, формувались сім'ї. Громада характеризувалась певною гомогенністю щодо освіти та професійних навичок її членів. Хоча формально радянський період в Славутичі тривав декілька років, радянські принципи управління та організації повсякденного життя залишались актуальними ще не одне десятиліття. Жителі звикли до розміреного життя, яке забезпечувалось і підтримувалось ЧАЕС. Станція утримувала інфраструктуру міста, організовувала святкування, концерти, змагання, урізноманітнюючи дозвілля працівників та жителів. Антон (34 роки, працівник ЧАЕС) поділився спогадами з дитинства про життя міської громади:

«В Славутичі традиційно проводились Дні міста та фестиваль «Золота осінь Славутича». Не скажу, щоб вони чимось мені особливо запам'ятались. В дитинстві, 20 років тому, коли працювала станція, то це була масштабна подія. Велика сцена, багато зірок. Дітям роздавали безкоштовне морозиво. У доквідні часи на День міста приходило як мінімум пів-міста. Завжди організовувалась святкова хода. У добровільно-примусовій формі представлені

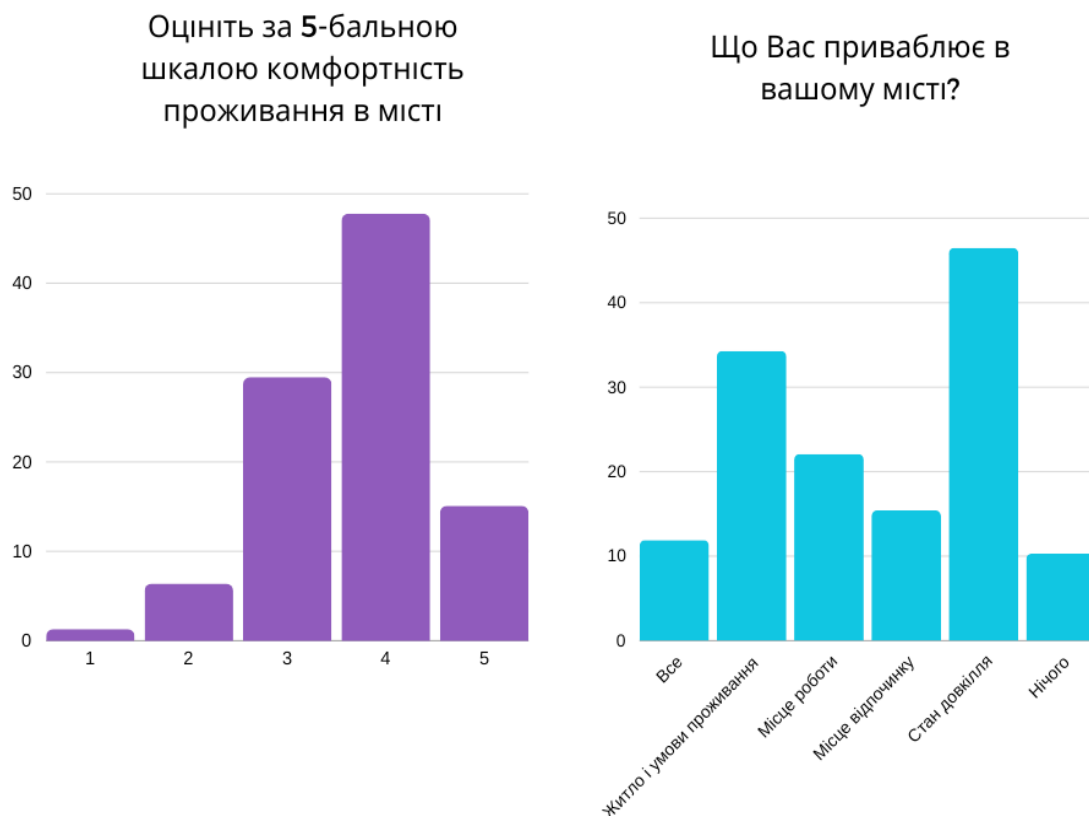

Рис. 2. Результати опитування жителів міста Славутич, травень 2019 р. (на основі даних, зібраних авторами)

колективи місцевих підприємств. Це виглядає по-совковому, але з іншого боку, в цьому була якась фішка. Ось всі зранку виходять, проходять колонами по площі, потім всі розходяться. Це така двіжуха в центрі міста, працюють атракціони, фудкорт, починаються виступи. У цьому брало участь дуже багато людей».

Житлові квартали і публічні простори Славутича стали місцями відпочинку, дозвілля, комфортного побуту та місцевих ініціатив. Самоорганізація жителів спочатку була позбавлена політичної направленості, в основному жителі об'єднувались в клуби по інтересах: яхтклуб, шаховий, велосипедний клуб, різноманітні спортивні секції, хорова капела, театральні гуртки тощо. В перші десятиліття після побудови міста масовим захопленням славутичан була гра на гітарі. Молодь збиралась в дворах будинків. З часом з'явилися проукраїнські рухи, утворювались громадські організації, благодійні фонди, які мали на меті вирішити соціальні проблеми, пов'язані з закриттям станції у 2000 році. Не зважаючи на досить сильні патерналістські настрої серед містян, в Славутичі завжди помітними були активісти, небайдужі до загальноміських проблем люди. Всеукраїнська ініціатива бюджету участі однією з перших була реалізована саме в Славутичі. Щороку конкурувало декілька проектів, серед яких, наприклад, облаштування майданчику для вигулу собак, бюро знахідок та ін. Як розповів нам Андрій (50 років), колишній працівник станції: *«бюджет участі – це не так просто, треба зібрати команду проекту. Спочатку підписи зібрати, потім агітувати, щоб люди проголосували за проект. Це така класна штука, що виховала здатність людей об'єднуватись».*

Зв'язок жителів з містом, своїм кварталом, будинком, сусідами перш за проявляється через високу оцінку комфорту, зручності та екологічності міста. Онлайн опитування, проведене з 30 травня до 10 червня 2019 р. у соціальних мережах Facebook та Viber містило питання: «Що Вас приваблює в вашому місті?» та «Оцініть за 5-бальною шкалою комфортність проживання в місті» (рис. 2). У коментарях, де респонденти могли аргументувати виставлені бали, чітко висловлено задоволення від рівня розвитку інфраструктури для розвитку дітей: *«Всі дитячі установи в Славутичі зручно і близько розташовані»; «Люди, взаємовідносини, багатонаціональність та позитивні відношення між людьми».* Славутич є містом, орієнтованим на дітей і молодь. В інтерв'ю 2023 року з Марія (34 роки, ВПО з Енергодара) висловлює високий рівень довіри до міста як безпечного місця для дітей: *«В місті мене подобається як мамі, що моя донька (їй 9 років) сама може безпечно пересуватись по місту: вона ходить в школу самостійно, відвідує гуртки, може сама піти на прогулянку».* Зручність розташування кварталів стосовно адміністративного центру та незалежність від громадського транспорту робить щоденні рутинні справи мінімально стресовими та зручними.

Жителі Славутича надзвичайно цінують і дбають про стан природного довкілля у рідному місті (рис. 2). Для мешканців важливим є фізичне середовище міста (пам'ятники, парки, архітектура, вулиці та площі), а також заходи, які там відбуваються: прогулянки, спорт, концерти, змагання тощо. Найбільш багатолюдні заходи відбуваються на головній площі міста, перед міськрадою. Біля площі встановлено два пам'ятники: Пам'ятник героям Чорнобиля та скульптура Білого Ангела Славутича, який охороняє місто і є його символом. У цій подвійній композиції відображено трагічні сторінки історії, але також і оптимізм та рух у майбутнє. Мешканці вірять у силу Ангела: за однією з версій, він відвернув російських загарбників від міста в березні 2022 року. Також існує легенда про особливу силу каменю у фундаменті будівлі, який привезли з Єрусалиму (було кілька безрезультатних спроб його викрасти). Обидві пам'ятки включені в ритуальні дії та повсякденні практики місцевих жителів. Турбота про чистоту і порядок в місті є окремим важливим завданням як для місцевої влади, так і славутичан. Андрій, колишній працівник ЧАЕС, 50 років, відповідаючи на питання про комфортність проживання в місті відзначив:

«Я коли став задумуватись що таке місто загалом, то зрозумів, що місто – не просто місце, де люди живуть, а де можна спілкуватись, знайти однодумців і їх чимось зацікавити. В Славутичі таке є. У великих містах треба до когось їхати, зідзвонюватись. А тут можна швидко знайти активних людей і щось придумати. Були наприклад, люди, що по соціальних мережах знаходили однодумців і ходили прибирати ліс. У нас були офіційні суботники, але і неофіційні також. От що роблять славутичани у вихідний? Завдячуючи природі ходять на шашлики. По периметру багато саморобних столиків, мангалів, лавочок. Є люди які прибирають ці місця. Наприклад, мій товариш займається бігом, а коли додому йде, то збирає у мішок сміття».

Під час проведення напівструктурованого інтерв'ю у 2023 р. респондентам було задане питання щодо найулюбленішого місця в Славутичі. Цікаво, що лише в одній відповіді було вказано власний будинок та дачну ділянку в лісі. Інші співрозмовники відповіли, що громадські простори міста є їх улюбленими: центральний парк, центральна площа, окремі квартали або ж місто в цілому. Антон дає пояснення цій позиції: *«я ніколи не думав для себе, що Славутич можна ділити на місця. Він такий маленький, єдиний, компактний. Одне (обране-авт.) не можу назвати».* Жителі знають багато містян в обличчя, а також дуже добре орієнтуються в місті, оскільки пересуваються по ньому переважно пішки. Знання простору та тісні соціальні зв'язки є передумовою залежності від міста (Hashemnezhad et al., 2013), оскільки міське планування відповідає щоденним потребам жителів.

Громада Славутича під час блокади та часткової окупації: захист міста, об'єднання громади. Події березня 2022 року були реконструйовані на основі

а)

б)

Рис. 3. Пам'ятник столицям республік, що збудували Славутич до (а) та після (б) березня 2022 р.

Джерела: а) <https://visitslavutych.com/places-types/monumental-art/>

б) <https://colvilleandersen.medium.com/the-story-of-slavutych-the-last-city-built-by-the-soviet-union-22848925064d>

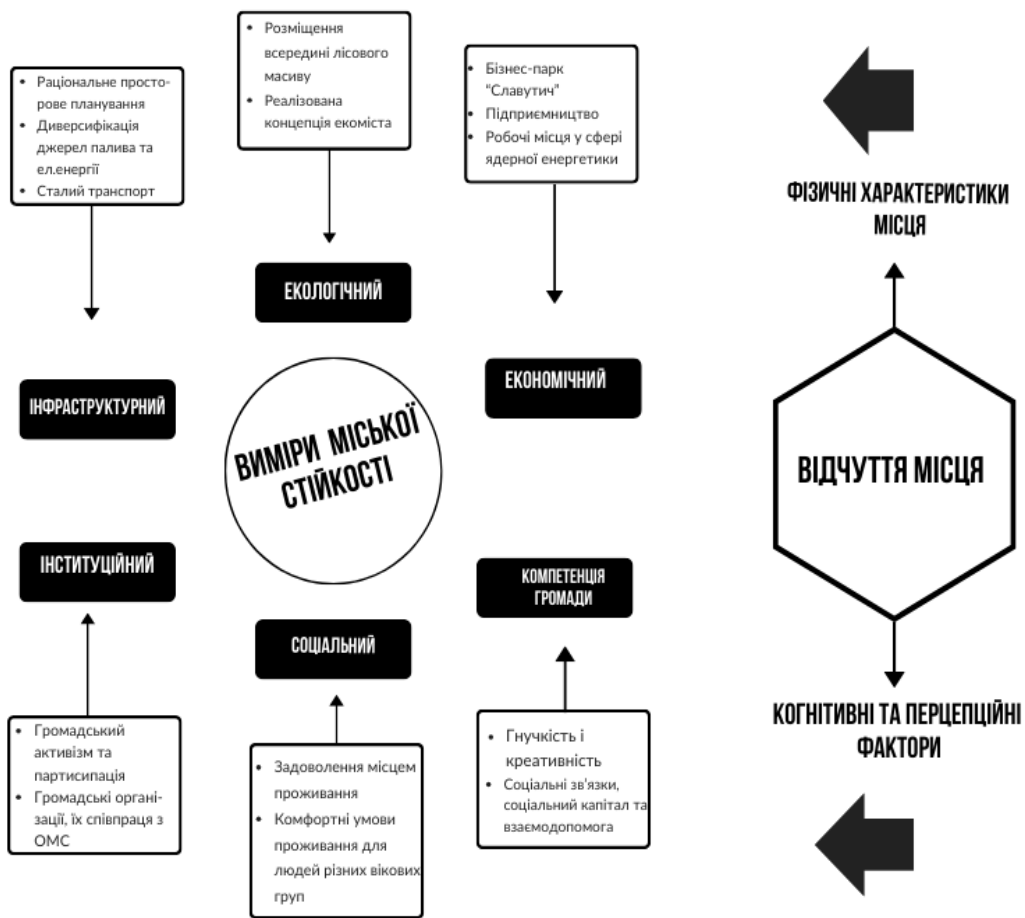

Рис. 4. Взаємозв'язок міської стійкості та відчуття місця

(розробка авторів, з використанням розробок Hashemnezhad et al., 2013 та Cutter et al., 2008)

розповідей очевидців, перегляду документального відео, інтерв'ю, постів у соціальних мережах. В результаті прямого повномасштабного вторгнення РФ на територію України, Славутич більше місяця знаходився в блокаді, без постачань продовольства, медикаментів, палива та ін. життєво необхідних речей, а у період з 9 по 14 березня в місті не було електропостачання. Стійкість міста до таких викликів значною мірою забезпечувалась стійкістю громади, оскільки місцева влада мала обмежені можливості. Люди разом вирішували багато проблем під час блокади: готували їжу на спільному багатті у дворі, збирали дрова, приносили продукти, обмінювалися ліками, допомагали територіальній обороні міста тощо. Цей «глобальний пікнік Славутича» (Антон) був чимось більшим, ніж використання соціального капіталу громади. Для місцевих жителів це стало демонстрацією того, що розбіжності між людьми можна подолати, а спільнота разом може протистояти масштабній загрозі. Респонденти висловлюють особливу гордість за все, що відбувалося у березні 2022 року: мирний мітинг (понад 5 тис осіб вийшло проти російських танків) на головній площі міста 26 березня 2022 р., взаємодопомога під час блокади та опір працівників окупованої ЧАЕС. Багато жителів були готові захищати місто і приєднатися до територіальної оборони. Хоча зброї в містечку майже не було, була проведена велика підготовча робота: будували укриття, копали окопи, виробляли чеських їжаків. Таким чином створювалося загальне враження, що місто добре укріплене. Забезпечення захисників усім необхідним було першочерговим завданням місцевої влади та жителів. За кілька днів відбулася зміна повсякденних практик, оскільки люди згуртувалися для щоденного виробництва всього необхідного для оборони міста: протитанкові їжаки виготовляли в гаражах, у школах плели маскувальні сітки. На нашу думку така реактивна партисипація всіх і кожного перед лицем зовнішнього виклику сприяла значним трансформаціям світосприйняття городян в цілому, зокрема і щодо їх належності.

Ще до 2022 р. багатонаціональна громада Славутича залишалася традиційно лояльною до Росії та прихильною до будь-якої радянської спадщини. Після місяця блокади та часткової окупації мешканцями без вагань було переосмислено змістовне та емоційне наповнення свого місця проживання, що незабаром відобразилось у міському ландшафті. Місцева влада Славутича вже влітку 2022 р. ініціювала перейменування топонімів у рамках всеукраїнської програми дерусифікації. Спочатку було проведено опитування, яке показало підтримку громадян, після чого було змінено 11 проросійських назв, у тому числі назви 4 кварталів з метою посилення української ідентичності. Також відбулись і неформальні зміни: на пам'ятнику вдячності з викарбуваними столицями республік, що будували місто було видалено напис «Москва» (рис. 3). Місцеві жителі почали у щоденному житті спілкуватись українською мовою:

«...хочеться сказати, що Славутич змінився, і він вже не буде більше таким проросійським, як

про нього розповідали раніше. Це ми бачимо по тому, як люди починають спілкуватися. Вони вже спілкуються українською мовою. Дуже важко це відбувається. У мене є друзі, багато людей, які сюди приїхали з Росії, не мають відношення до атомників. Ось музиканти були тут і на сьогоднішній день вони спілкуються українською мовою. Тож вважаю, що все ж таки Славутич змінився реально» (Володимир, 37 років, працює на місцевому підприємстві)».

Висновки. Громада міста Славутич сформована на основі сильних зв'язків жителів з унікальним місцем проживання і, відповідно, має сильне відчуття місця. Виходячи з того, що відчуття місця характеризується з одного боку фізичними, а з іншого – когнітивними і перцепційними параметрами (Hashemnezhad et al., 2013), нами були виявлені такі суспільно-географічні характеристики міста, як сприятливе природно-географічне положення та екологічна ситуація, раціональне планування, поступовий перехід міста від моно- до поліфункціональності відповідно до інноваційного вектору розвитку, які, загалом, проявляються у сприйнятті Славутича мешканцями, як комфортного і затишного місця для життя (рис 4). Ми вважаємо, що всі шість вимірів стійкості міста: економічний, екологічний, соціальний, інфраструктурний, інституційний та компетенції громади (Cutter et al., 2008) співвідносяться з фізичним середовищем міста та його сприйняттям місцевими жителями. Відчуття місця забезпечує стійкість Славутича до викликів та загроз за рахунок вкоріненості місцевих жителів, їх емоційного зв'язку з містом, соціальної згуртованості, готовності до самопожертви в критичні моменти, маніфестація чого була здійснена представниками громади під час блокади і окупації. Соціальні зв'язки в громаді характеризуються спільністю професійних інтересів, місцем роботи, практиками активізму, партисипації, креативності, участі у політичних партіях і рухах, екологічній діяльності. В мирний період єдність громади є малопомітною, а в момент екзистенційних загроз громада проявляє не тільки високий рівень залежності від місця (*place dependence*), але і прив'язаності до нього (*place attachment*). Ефективна комунікація та оптимізація використання наявних в місті ресурсів, взаємопідтримка та самоорганізація місцевих жителів забезпечили стійкість міста в умовах зниження управлінських функцій з боку держави та місцевого самоврядування.

Приклад Славутича демонструє, що громади, які ґрунтуються на локальному рівні, не тільки залишаються актуальними в постіндустріальну епоху, але саме відчуття місця є джерелом їх стійкості, що особливо важливо в умовах глобальних і регіональних викликів. Досвід, отриманий громадою у 2000 році, коли основне підприємство (ЧАЕС) зупинилось і кількість робочих місць критично зменшилось (Brunner et al., 2020), став важливим ресурсом стійкості міста перед загрозою іншого характеру: військовим вторгненням. Феномен громади Славутича потребує подальшого

дослідження, а саме ролі таких складових як спільна пам'ять про трагічні події минулого, місцеві символи та легенди, спільне бачення майбутнього.

Подяки: Автори вдячні жителям міста Славутич, які взяли участь у глибинних інтерв'ю та опитуванні, першому заступнику мера міста Віктору Шевченку, співробітникам КП «Агенство

регіонального розвитку» Славутицької міської ради та особисто його директору Аріні Старовойтовій за допомогу у зборі інформації, організаційну підтримку польового етапу дослідження, особисту експертизу. Дослідження стало можливим завдяки фінансовій підтримці Фонду ім. Альберта Ейнштейна в рамках проекту «Стале міське відновлення після війни: можливості для України».

Список використаних джерел / References:

- Adger, W. N. (2000). Social and ecological resilience: are they related? *Progress in Human Geography*, 24(3), 347-364.
- Barrios, R. (2011). “If you did not grow up here, you cannot appreciate living here”: Neoliberalism, space-time, and affect in Post-Katrina recovery planning. *Human Organization*, 70(2), 118-127.
- Berkes, F., & Ross, H. (2013). Community resilience: toward an integrated approach. *Society & Natural Resources*, 26(1), 5-20.
- Bhattacharyya, J. (1995). Solidarity and Agency: Rethinking Community Development. *Human Organization*, 54(1), 60-69.
- Blokland, T. (2017). *Community as Urban Practice*. Cambridge: Polity Press.
- Bradshaw, T. (2008). The Post-Place Community: Contributions to the Debate about the Definition of Community. *Community Development*, 39(1), 5-16.
- Brunn, S. D., Dronova, O., & Kononenko, O. (2020). Slavutych atomograd as the last ideal city of the USSR: Challenges and adaptation mechanisms of resilience. *GeoJournal*, 86, 2887-2903. DOI: 10.1007/s10708-020-10236-x.
- Buttimer, A. (1976). Grasping the dynamism of the lifeworld. *Annals of the Association of American Geographers*, 66, 277-292.
- Cutter, S., Barnes, L., Berry, M., Burton, C., Evans, E., Tate, E., & Webb, J. (2008). A place-based model for understanding community resilience to natural disasters. *Global Environmental Change*, 18(4), 598-606.
- Davis, I., & Izadkhah, Y. O. (2006). Building resilient urban communities. *Open House International*, 31(1), 11-21.
- Denysyk, G., Mezentsev, K., Antipova, E., & Kiziun, A. (2020). An everyday geography: spatial diversity of the everyday life. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University, series «Geology. Geography. Ecology»*, 52, 130-138. [In Ukrainian]. [Денисик, Г., Мезенцев, К., Антіпова, Є., & Кізіун, А. Географія повсякдення: просторове різноманіття повсякденного життя. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Серія «Геологія. Географія. Екологія»*. 2020. Вип. 52. С. 130–138.]
- Douglas, M. (1991). The idea of a home: A kind of space. *Social Research*, 58(1), 287-307.
- Dovzhenko, V., Voytenko, A., & Plotnikova, Mariia. (2020). The use of European experience of participatory management in strategic planning of territorial communities development. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, 12. [In Ukrainian]. [Довженко В., Войтенко А., Плотнікова М. Використання європейського досвіду партисипативного управління в стратегічному плануванні розвитку територіальних громад. *Електронне видання «Державне управління: удосконалення та розвиток»*. 2020. Вип. 12.]. DOI: 10.32702/2307-2156-2020.12.33.
- Dronova, O., Khomenko, D., & Brunn, S. D. (2022). Comparing residents' perceptions of quality of life in three Kyiv neighbourhoods. *Urbani Izziv*, 33, 103-114. DOI: 10.5379/urbani-izziv-en-2022-33-02-04.
- Dronova, O., Klyui, K., & Khomenko, D. (2021). From neoliberal practices to the participative democracy of integrated urban development: the path of residential housing “Liko-Grad” in Kyiv. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, 85, 72-86. DOI: 10.17721/2413-7154/2021.85.72-85.
- Dutchak, O., & Ishchenko, V. (2011). “Right to the city” or point protests against point buildings? Dilemmas of urban movement on the example of the “Save Old Kyiv” initiative. *Common: Journal of Social Criticism*, 2, 102-117. [In Ukrainian]. [Дутчак, О., Іщенко, В. “Право на місто” або точкові протести проти точкових забудов? Дилеми міського руху на прикладі ініціативи “Збережи старий Київ”. *Спільне: журнал соціальної критики*. Вип. 2. С. 102–117.]
- Ellery, P. J., & Ellery, J. (2019). Strengthening community sense of place through placemaking. *Urban Planning*, 4(2), 237-248. DOI: 10.17645/up.v4i2.2004.
- Hashemnezhad, H., Heidari, A. A., & Mohammad Hoseini, P. (2013). “Sense of place” and “place attachment”. *International Journal of Architecture and Urban Development*, 3(1), 5-12.
- Hummon, D. M. (1992). Community attachment: Local sentiment and sense of place. In *Place Attachment* (pp. 253–278). Boston, MA: Springer US.
- Jorgensen, B., & Stedman, R. (2006). A comparative analysis of predictors of sense of place dimensions: Attachment to, dependence on, and identification with lakeshore properties. *Journal of Environmental Management*, 79(3), 316-327. DOI: 10.1016/j.jenvman.2005.08.003.

- Kononenko, O. Yu., & Gnatiuk, O. M. (2022). Urban vernacular districts: methodology of identification based on the analysis of mental maps. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series Geographical Sciences*, 17, 36-49. DOI: 10.32999/ksu2413-7391/2022-17-3. [In Ukrainian]. [Кононенко, О. Ю., & Гнатюк, О. М. Міські вернакулярні райони: методика виділення на основі аналізу ментальних карт. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки»*. 2022. № 17. С. 36–49.]
- Lalli, M. (1992). Urban-related identity: Theory, measurement, and empirical findings. *Journal of Environmental Psychology*, 12(4), 285-303.
- Lees, L., Slater, T., & Wyly, E. (2013). *Gentrification*. Routledge.
- Lewicka, M. (2010). What makes neighborhood different from home and city? Effects of place scale on place attachment. *Journal of Environmental Psychology*, 30(1), 35-51.
- MacKian, S. (2004). Mapping reflexive communities: visualizing the geographies of emotion. *Social & Cultural Geography*, 5(4), 615-631.
- Maida, C. A. (2007). *Sustainability and Communities of Place*. New York, NY: Berghahn.
- Malchykova D., Pylypenko I., & Lozova (2021). Experience of stimulation of urban activism and formation of budgets for participation in the development of the city community in Kherson. In *The Place of Ukraine in the European Space: Geo-spatial Features and European Unification* (pp. 21-28). Ternopil: Vector. [In Ukrainian]. [Мальчикова Д. С., Пилипенко І. О., Лозова Л. В. Досвід стимулювання міського активізму і формування бюджетів участі у розвитку міської громади м. Херсон. *Місце України в європейському просторі*. Тернопіль: Вектор.]
- Manzo, L. (2003). Beyond house and haven: toward a reversioning of emotional relationships with places. *Journal of Environmental Psychology*, 23(1), 47-61. DOI: 10.1016/S0272-4944(02)00074-9.
- Manzo, L., & Perkins, D. (2006). Finding common ground: The importance of place attachment to community participation and planning. *Journal of Planning Literature*, 20, 335-350. DOI: 10.1177/0885412205286160.
- Manzo, L., Williams, D., Masso, A., Raymond, C., & Gulrud, N. (2023). Using senses of place to help communities navigate place disruption and uncertainty. *Landscape Journal*, 42(1), 37-52. DOI: 10.3368/lj.42.1.37.
- Marvell, A., & Simm, D. (2016). Unravelling the geographical palimpsest through fieldwork: discovering a sense of place. *Geography*, 101(3), 125-136. DOI: 10.1080/00167487.2016.12093996.
- Melnychuk, A., & Gnatiuk, O. (2019). Public perception of urban identity in post-Soviet city: The case of Vinnytsia, Ukraine. *Hungarian Geographical Bulletin*, 68(1), 37-50. DOI: 10.15201/hungeobull.68.1.3.
- Mendoza, C., & Morén-Alegret, R. (2013). Exploring methods and techniques for the analysis of senses of place and migration. *Progress in Human Geography*, 37(6), 762-785. DOI: 10.1177/0309132512473867.
- Mezentsev, K., Provotar, N., & Palchuk M. (2020). Public spaces through the lens of participatory urban planning – the case of Kyiv. *Ukrainian Geographical Journal*, 2, 30-37. DOI: 10.15407/ugz2020.02.030. [In Ukrainian]. [Мезенцев К., Провотар Н., Пальчук М. Публічні простори через призму партисипативного міського планування – приклад Києва. *Український географічний журнал*. 2020. Вип. 2. С. 30-37.]
- Norberg-Schulz, C. (1979). *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. Rizzoli.
- Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., et al. (2008). Community Resilience as a Metaphor, Theory, Set of Capacities, and Strategy for Disaster. *American Journal of Community Psychology*, 41, 127-150. DOI: 10.1007/s10464-007-9156-6.
- Pohl, L., Genz, C., Helbrecht, I., & Dobruskin, J. (2020). Need for shelter, demand for housing, desire for home: a psychoanalytic reading of home-making in Vancouver. *Housing Studies*, 37(9), 1650-1668. DOI: 10.1080/02673037.2020.1857708.
- Pysarenko, V. P. (2016). Implementation of participatory budgeting. *Bulletin of Poltava State Agrarian Academy*, 1-2, 51-54. [In Ukrainian]. [Писаренко, В. П. Впровадження партисипативного бюджету. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2016. Вип. 1-2. С. 51–54.]
- Raco, M., & Flint, J. (2001). Communities, places and institutional relations: assessing the role of area-based community representation in local governance. *Political Geography*, 20(5), 585–612. DOI: 10.1016/S0962-6298(01)00012-9.
- Relph, E. (1997). Sense of place. In S. Hanson (Ed.), *Ten Geographic Ideas That Changed The World* (pp. 205-226). Rutgers University Press.
- Relph, E. (1976). *Place and Placelessness*. Pion Limited.
- Smith, K. M. (2011). *The Relationship Between Residential Satisfaction, Sense of Community, Sense of Belonging and Sense of Place in a Western Australian Urban Planned Community*. Doctoral Thesis. Edith Cowan University.
- Townshend, I., Awosoga, O., Kulig, J., & Fan, H. (2015). Social cohesion and resilience across communities that have experienced a disaster. *Natural Hazards*, 76(2), 913-938. DOI: 10.1007/s11069-014-1526-4.
- Walters, P. (2015). The problem of community resilience in two flooded cities: Dhaka 1998 and Brisbane 2011. *Habitat International*, 50, 51-56. DOI: 10.1016/j.habitatint.2015.08.004.
- Zheng, C., Zhang, J., Guo, Y., Zhang, Y., & Qian, L. (2019). Disruption and reestablishment of place attachment after large-scale disasters: The role of perceived risk, negative emotions, and coping. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 40, 101273. DOI: 10.1016/j.ijdr.2019.101273.